

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür (Type): Araştırma Makalesi **Gönderim Tarihi (Submission Date):** 2 Şubat 2024
Kabul Tarihi (Acceptance Date): 27 Mayıs 2024 **Yayımlanma Tarihi (Publication Date):** 30 Haziran 2024
Atıf Künyesi (Citation): Fidan, M. A. (2024). Anadolu Türk Mimarisi Taç Kapılarında Yan Nişler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 28-39.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1430524>

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf Gayrı Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0) olarak lisanslıdır.

Dergide yayımlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their published work and their work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

The scientific and legal responsibility of the articles published in the journal belongs entirely to the author(s).

ANADOLU TÜRK MİMARİSİ TAÇ KAPILARINDA YAN NİŞLER

Mevlüt Anıl FİDAN*

Öz

Bir yapının ön cephe kuruluşlarını taç kapılar, pencereler, nişler, silmeler, payandalar, köşe kuleleri, çörtlenler ve minareler gibi unsurlar oluşturmaktadır. Diğer cephelere göre daha fazla önem verilerek yapılan ön cephelerde en önemli yapı elemanı taç kapılarıdır. Taç kapılar yapıdan bağımsız olarak kendilerine has birtakım teknik ve süsleme programlarına sahiptir. Bu farklılıklar taç kapıları diğer yapı elemanlarından ayırmaktadır. Taç kapıların kendine özgü yapım programı içerisinde belirgin bir unsur olarak yan nişler de önemli bir yer tutmaktadır. Form özellikleri bakımında taç kapılara ve mihraplara benzeyen yan nişler taç kapıların geçit kısmında derinlik etkisi yaratan unsurlardır. Son zamanlarda Sanat Tarihi bilim dalı içerisinde genel yapısal konuların dışında özel ögesel konular üzerine yapılan çalışmalar Türk-İslam mimarisinin sanatsal zenginliklerini de gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda çalışmamız Anadolu coğrafyası genelinde Türk Mimarisinde görülen yan nişlerin kısa bir değerlendirmesini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu Dönemi, Beylikler Dönemi, Osmanlı Dönemi, Taç Kapı, Yan Niş.

* Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Malatya/Türkiye. E-Posta: mevlut.fidan@ozal.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3923-7622>.

** Bu çalışma 2022 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalında Prof. Dr. Ali BAŞ danışmanlığında tamamlanmış olan “Anadolu Selçuklu Taç Kapılarında Yan Nişler” isimli doktora tezinden türetilmiştir.

SIDE NICHES IN ANATOLIAN TURKISH ARCHITECTURE PORTALS

Abstract

Elements such as crown gates, windows, niches, moldings, buttresses, corner towers, gargoyles and minarets constitute the facade structures of a building. The most important structural element on the front facades, which are built with more importance than the other facades, are the crown gates. Regardless of the structure, crown gates have a number of unique technical and ornamental programmes. These differences distinguish the crown gates from other structural elements. Side niches also have an important place as a distinctive element in the unique construction programme of the crown gates. Side niches, similar to the crown gates and altars in terms of their form features, are the elements that create a depth effect in the passage part of the crown gates. Recently, studies on special elemental subjects in addition to general structural subjects within the field of Art History also reveal the artistic richness of Turkish-Islamic architecture. In this context, our study includes a brief evaluation of the side niches seen in Turkish Architecture throughout the Anatolian geography.

Keywords: Anatolian Seljuks, Principalities Period, Ottoman Period, Portal, Side Niche.

Giriş

Mimaride yan nişler taç kapıların geçit kısmının iki yanında yer alan, genel formu ve süsleme özellikleriyle de benzer özellik gösteren öğelerdir. Formu ve bulunduğu konumdaki görünümüyle taç kapıları ya da mihrapları anımsatan yan nişler birçok çalışmada ve sanat tarihi terminolojisi içerisinde çoğunlukla mihrabiye olarak karşımıza çıkmaktadır ((Bayburtluoğlu, 1978: 77; Ünal, 1982: 69). Çalışmamızda “mihrabiye” terimini kullanmak yerine “yan niş” terimi kullanılacaktır. Bunun sebebi mihrabiye teriminin anlam bakımından söz konusu ögenin konumunu karşılamamasıdır. Türkçe’de “-iye” eki sahip anlamına gelmekte ve nesnenin kişiye ya da bir yere ait olduğunu gösteren çekim ekidir. Bu bağlamda “mihrabiye” terimi mihraba ait -mihrabın bulunduğu yer- anlamına gelmektedir. Mihrap ise ibadet yerlerinde Kâbe yönünü gösteren ve duvara girintili olabilen sembolik yerdir. Taç kapıların ana niş kenarlarında yer alan yan nişler yön tayin etme amacı göstermediklerinden, bu öğelere mihrabiye denilmesi anlam açısından hatalı olacaktır. Taç kapı ana nişinin kenarlarında yer alan bu nişler, genel anlamda buldukları yerde yüzeysel görünüm yerine derinlik anlayışı oluşturarak hem mekân etkisi meydana getirmiş hem de taç kapının estetik görünümünü artırmıştır.

Taç kapı yan nişleri Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilen yapıların taç kapılarında sıkça karşımıza çıkmaya başlamış, devamında Beylikler ve Osmanlı dönemi mimarisinde de taç kapılardaki yerini korumuştur (Fidan ve Baş, 2022: 201). Bundan dolayı yan nişlerin ilk olarak nerede ve neden ortaya çıktığını, ilk uygulamasının nasıl olduğunu tespit etmek için yaptığımız mimarlık tarihi araştırmalarında konuyu yan nişin isminden gelen “niş” üzerine çekerek araştırıp, bir bakıma nişlerin yan nişlere geçişini oluşturan yolcuğunun analizini ortaya koymaya çalıştık.

Hücre şeklinde duvar girintilerinden oluşan nişlerin oluşum prensibi içerisinde; içerisine kandil gibi aydınlatma araçları, günlük eşyalar ya da kutsal objelerin yerleştirilmesi amacı bulunabilmektedir¹. Adnan Turani (Turani, 1975: 97) niş terimi için “tezyini, pratik ya da inşâî amaçlarla duvarlarda yapılan çeşitli hücre, yuva, göz ve benzerlerine verilen genel terim” ifadesini kullanmaktadır.

İlk yapılış amacının gündelik hayatta kolaylıklar sağlamak olduğu anlaşılan niş Latince’de “nidus” ya da “nest²” kelimelerinden türetilmiş Fransızca bir kelimedir. Boş ve sığ yapılmış mekânda kendi benliğini oluşturmaya çalışan sanatçıyı önce boşluk “void³” korkutmuştu (Yılmaz, 2015: 17). Buna

¹ Britannica Site Tarama (t.y.). 27 Ağustos 2021 tarihinde <https://www.britannica.com/technology/niche-architecture> adresinden erişildi.

² Nest: Yuva.

³ Void: Boşluk.

istinaden sanatçı kendisine verilen bu şans ile belli yerlere vurgu yapmak ve buraları değerli kılmak ya da kutsal olanı göstermek için sade ve sığ haldeki yerlerde nişler açmıştır.

Mustafa Cezar (Cezar, 1977: 35) “Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık” adlı çalışmasında Uygur şehrindeki MS 7-8. Yüzyıllara tarihlenen Akbeşim II. Budist Tapınağı olarak anılan yapının giriş kısmı yan duvarlarında, zeminden yüksekte, heykel koymak için yapılmış niş olduğunu belirtmektedir.

Taç kapı veya geçitlerin hemen yan kısımlarında bulunan yan niş ve benzeri uygulamaları Anadolu öncesi Türk ve İslam kültür medeniyetlerinde çokça görememekteyiz. Anadolu öncesi Türk ve İslam kültür medeniyetlerinde pek tercih edilmeyen bu uygulamayı Anadolu’da mevcudiyetine ulaşabildiğimiz örnekler dahilinde Hitit döneminden itibaren hem savunma hem de estetik kaygıları içeren bir uygulamaya yönelik olarak görebilmekteyiz. Yine Anadolu ve Avrupa coğrafyasında mimarlık tarihi sürecinde inşa edilen yapılar incelendiğinde, yapılarda niş uygulamaları karşımıza çıkar fakat bu uygulamalar yan niş olarak değerlendirmek çokta yerinde bir örnek olamayacaktır. Anadolu Selçuklu devrinde taç kapılarda yerini bulan Yan nişler Anadolu Selçukluları ile aynı devirde ve aynı coğrafyada hüküm süren çağdaş devletlerin mimarisinde karşımıza çıkmamaktadır.

Anadolu’da Yan Nişin Gelişimi

Yunan ve Roma mimarisinde yapıların bir bölümünü vurgulamak için duvar nişleri kullanılırdı. Estetik amaçla yapılan nişler zamanla heykel ve abideler dikmek için kullanılacak yer haline dönüşmüştür⁴. Duvarlarda birer hücre görevi üstlenen nişler zaman içerisinde tapınakların bir bölümü olacak, buralarda kutsallığı vurgulayacak mekân haline gelecek, ardından kiliselerdeki apsis mekanlarını oluşturacaktı. Apsisleri mimari öge olarak devralan kilise mimarisi, artık bunları yapısal öge olarak kullanmak için daha çok sunak odalarını kapsayan yarım daire, çokgen ve nadir de olsa dikdörtgen olarak tasarlanmıştır. Benzer niş uygulamaları sadece Hristiyan mimarisinde görülmez, havralarda Tevratlar genellikle bir niş içerisinde muhafaza edilir, İslam mimarisindeki camilerde mihraplar genellikle bir niş şeklinde olup yön tayin ederler⁵.

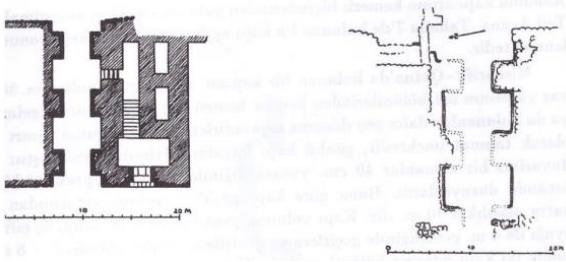
Rudolf Naumann “*Eski Anadolu Mimarlığı*” adlı kitabının “Anıtsal Kapılar” başlığı bölümünde (Naumann, 2019: 310) MÖ 2000’li yıllarda Anadolu ve Kuzey Suriye’de inşa edilen yapıların kapılarının benzerlik gösterdiğini, kapıların kulelerle desteklendiğini ve bu kulelerin köprüler aracılığı ile birbirine bağlandığını ayrıca kapı kütlelerinin iç kısmında kapı odalarının bulunduğunu belirtmektedir. Burada bizim dikkatimizi asıl yapılaş amaçları tamamen savunmaya yönelik olan kapı odaları çekmektedir. Kapı odaları, sur duvarlarının belli noktalarında, sur içerisine geçit sağlayan içe ve dışa taşkın olarak yapılabilen kapıların hemen gerisinde yer alan mekanlardır. Bu mekanlar savunması yapılacak yerin önemine göre tek sıra kapı odalı ya da iki sıra kapı odalı olarak yapılabilmekteydi. Anadolu’da MÖ 2000’li yıllarda içerisinde Boğazköy Hitit yapılarında sıkça inşa edilen kapı odaları geniş olup, art arda iki bölümlü olarak yapılırken (**Figür 1**), Hitit döneminin yıkılışı olan MÖ 1200’lü yıllarda Geç Hitit devletleri ya da Kuzey Suriye krallıklarının uyguladıkları kapılarda kapı odaları savunmaya yönelik olmaktan çıkmış ve Gaziantep Zincirli Höyükteki uygulamalar gibi doğu-batı ekseninde uzanan bir oda haline gelmiştir (**Figür 2**). Ayrıca dönem içerisinde kabartmalı olarak yapılan orthostatların⁶ ortaya çıkışı kapı odalarının olduğu noktada yapısal bir dönüşümü ortaya çıkarmıştır (Naumann, 2019: 310). Rudolf Naumann’ın da belirttiği üzere orthostatların ortaya çıkışı kapı odalarında mekânsal bir değişiklik meydana getirmiş ve bunun sonucunda kapı odaları kapı geçidi kısmında iki yana doğru uzanan mekân olmaktan uzaklaşarak artık bir kabartmaya ya da süslemeye ait mekân haline gelen niş şeklini almış olacaktır. Bunun yanı sıra yine Hitit devrinde, başkent Hattuşa’da inşa edilmiş olan Hava Tanrısı Tapınağının (MÖ 1700-1200) girişinin iki yanında yer

⁴ Britannica Site Tarama (t.y.). 27 Ağustos 2021 tarihinde <https://www.britannica.com/technology/niche-architecture> adresinden erişildi.

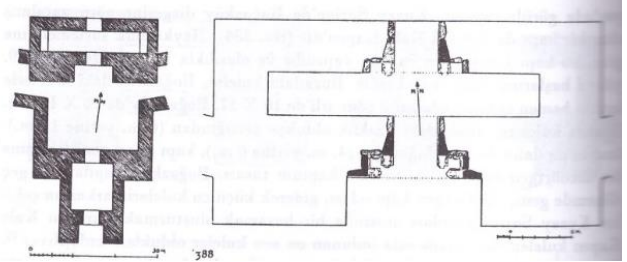
⁵ Wikipedia Site Tarama (t.y.). 19 Ağustos 2021 tarihinde [https://tr.wikipedia.org/wiki/Apsis_\(mimar%C4%B1k\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Apsis_(mimar%C4%B1k)) adresinden erişildi.

⁶ Orthostat: Hitit çağı mimarisinde duvarların alt bölümlerindeki kabartma ile süslü kaplamalar Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü* (İstanbul: Yem Kitabevi, 1975), 379.

alan hücreler nöbetçi odaları olarak nitelendirilmektedir (Mutlu, 1996: 31). Buradan yola çıkarak MÖ 2000 ile 1200 tarihleri arasında Anadolu ve Kuzey Suriye bölgelerinde, mekâna girişi sağlayan kapı kütlelerinin geçit kısmının iki kenarda niş şeklinde bir mekâna sahip olduğunu, bunun önce işlevsel sonra süsleme odaklı olarak yapıldığını söyleyebiliriz.

Figür 1: Çorum Boğazköy Hitit Yapıları Uygulamaları (Rudolf Naumann, 2018)

Figür 2: Gaziantep Zincirli Höyükteki Geç Hitit Uygulamaları (Rudolf Naumann, 2018)

MÖ 3. Yüzyılda Efes'te inşa edilen Mazaeus ve Mithridates⁷ kapısının geçit kenarlarında (**Figür 3**) ve MS 3. Yüzyılda Adana'da Anazarbus⁸ Antik kentindeki Güney Şehir Kapısının (**Figür 4**) geçit kısmındaki nişler, Anadolu'da yan niş şeklinde ifade edilebilecek en erken örnekler olarak karşımıza çıkar. Bu bilgilerden yola çıkarak Anadolu'nun mimarlık tarihi boyunca inşa edilmiş kapılarının geçit kısımlarında, yoğun olmamakla birlikte yan niş şeklinde kullanılabilen mekanlara da yer verilmesi, Anadolu'da henüz Türk-İslam medeniyeti oluşmaya başlamadan önce görülen bu uygulamaların Türk-İslam medeniyetindeki taç kapılarda yer alan yan nişlere dönüşümü yolundaki ilk adımlar olarak gösterilebilir.

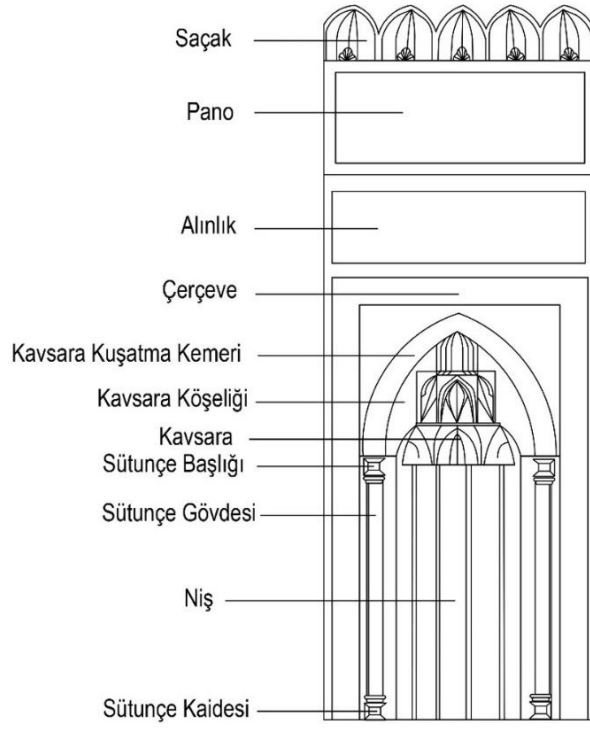
Figür 3: Mazaeus ve Mithridates Kapısı (https://tr.depositphotos.com/)

Figür 4: Anazarbus Antik Kenti Güney Şehir Kapısı (http://wownturkey.com/forum/index.php)

⁷ Depositphotos Site Tarama (t.y.). 28 Kasım 2021 tarihinde <httpstr.depositphotos.com83306500stock-photo-the-mithridates-and-mazeus-gate.html> adresinden erişildi.

⁸WowTurkey Site Tarama (t.y.). 28 Kasım 2021 <http://wownturkey.com/forum/viewtopic.php?t=12387&start=80> adresinden erişildi.

Figür 5: Yan Niş Birimleri (Mevlüt Anıl FİDAN)

Anadolu Selçuklu Dönemi Taç Kapı Yan Nişleri

Anadolu Türk mimarisinde Selçuklu döneminde kullanılmaya başlanılan ve devamında Beylikler ile Osmanlı devrinde kullanımı süren yan nişleri Semra Ögel (Ögel, 1966: 4) “*Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezminatı*” adlı çalışmasında, taç kapı ana nişine mekân etkisi kazanmasına yardımcı öğeler olarak tanımlayarak, Anadolu Selçuklu yapılarında ilk örnek olarak Evdir Han'ı (1215-19) vermiş, bunlarla ilgili olarak kapı önünde oturulacak mekân ya da üzerine bir şey bırakılacak yer şeklinde pratik bir tanımlama ortaya koymuştur. Ayrıca Ögel kitabında yan nişler için ilk anlamda kervansaray nöbetçilerinin konumlanacağı bir yer olabileceği şeklindeki tahminini de belirtmektedir. Burada kervansaray nöbetçilerinin konumlanacağı alan şeklinde bir yorum yan niş birimlerinin ölçüleri göz önüne alındığında çok gerçekçi bir yorumdan uzaktır. Günlük eşyaların konulması ya da konuya kervansaray özelinde bakarsak yük binme bindirme noktasında kişiler için yerden yükseltilmiş bir seki görevi de görebilecek öğeler olarak karşımıza çıkabilirler.

Zafer Bayburtluoğlu (Bayburtluoğlu, 1978: 77) ve Rahmi Hüseyin Ünal (Ünal, 1982: 69) yaptıkları çalışmalarda yan nişleri; taç kapı düzenini yinelemekte olan mihrabiyeler ve taç kapıya mekân kimliği kazandıran öğeler şeklinde tanımlamışlardır.

Ahmet Çaycı (Çaycı, 2017: 152) yan nişleri üç farklı yaklaşımla ele almıştır. Birincisi mimarının statik dengelerini temin etmek amacıyla teknik boyutlu mekânsal bir yaklaşım. İkincisi plastik sanatların simetrik gerekçesi olarak estetik bir yaklaşım. Üçüncüsü ise dört eyvan, dört cihet oluşumundan türetilmiş yön tayin eden pusula olarak tanımlamıştır. Yan nişler bir yapıda simetrik statığın net olarak tarif edilmesinde bir bakış olarak ele alınabilir fakat statik dengeleri sağlayacak daha fonksiyonel mimari uygulamalar daha nihai sonuçlar verebilir. Burada plastik sanatların doluluk ve boşluk ilkeleri kapsamında yan nişlerin estetik bir sunuş olması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Üçüncü yaklaşım olan dört yön kavramından türetilmiş yön tayin eden pusula bakışı da yan nişlere kavramsal bakışı zenginleştiren bir görüştür. Yan nişler cami, medrese, türbe, kervansaray gibi birçok farklı yapı türünde karşımıza çıktığı ve bu yapıların bazen şehrin içindeki yerine bazen de topografik özelliklere bağlı olarak farklı yönlerde inşa edildiği göz önüne alındığında, yan nişlerin yön tarif eden bir pusula olma özelliği ortadan kalkacaktır.

Ayrıca yukarıda bahsetmiş olduğumuz yapıların kendi içlerinde birer mescidi ve mihrapları olabildiği durumlarda zaten mihrap burada yön tayin eden bir litürjik unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yan nişler, yapıların cephesel kuruluş ögesi olan taç kapı kütesine dâhil özel bir ögedir ve genişlik, yükseklik ve derinlik yönüyle farklılıklar gösterebilmektedir. Kuruluş açısından tıpkı taç kapıların sahip olduğu saçaklara, mukarnashı ya da tonozlu kavsaralara, köşe sütunçelerine, kavsara kuşatma kemerine, çerçevelere ve silmelere sahiptir. Anadolu’da, Selçuklu dönemi taç kapılarında karşımıza çıkan süslemeli yan nişler Beylikler ve Erken Osmanlı dönemi (Çakmak, 2001) taç kapılarında da görülürken, Klasik Osmanlı dönemi (Karademir, 2016: 299-314) taç kapılarındaki yan nişlerde daha sade uygulamayla karşılaşılır.

Form özellikleri olarak taç kapıya veya mihraba benzeyen yan nişler ana nişte derinlik etkisi yaratmaktadır. Son zamanlarda Sanat Tarihi bilim dalı içerisinde genel yapısal konuların dışında özel ögesel konular üzerine yapılan çalışmalar, Türk-İslam mimarisinin sanatsal zenginliklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmamız, “Anadolu Türk Mimarisinde Yan Niş Kavramı” şeklinde olup yapı ögesi olan taç kapılarının özel bir ögesi olan yan nişlerin genel ve ayırt edici özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anadolu Selçuklu dönemi yapılarından camiler, medreseler, kervansaraylar ve türbelerde sıkça kullanılan yan nişler, dönemin taç kapılarında en çok tercih edilen elemanlar arasında yer almaktadır. Anadolu Selçuklu döneminde cami, medrese ve kervansarayların taç kapılarında görülen yan nişler; saçak, alınlık, pano, kavsara kuşatma kemeri, kavsara, çerçeve, niş ve sütunçe unsurlarından oluşmaktadır (**Figür 5, Figür 6, Figür 7, Figür 9**). Türbe geçitlerinin dar tutulmasına bağlı olarak türbelerde kullanılan yan nişlerin birimleri daha azdır. Anadolu Selçuklu dönemi türbelerinde yan niş uygulamaları çok az tercih edilirken, bu uygulamalarda genellikle Kayseri Döner Kümbet örneğinde olduğu gibi kavsara ve niş birimleriyle karşımıza çıkmaktadır (**Figür 8**).

Anadolu Selçuklu dönemi taç kapılarındaki yan nişlerin sahip olduğu süslemeler, dönemin değişen şartlarına uygun olarak Moğol istilasının öncesi ve sonrası olarak değerlendirilebilir. Moğol istilasından önce inşa edilen yapılardaki süslemeler genellikle derinliği az olan zemin oyma teknikleriyle yapılan ve ağırlıklı olarak da geometrik süslemeler içermektedir (**Figür 7**). Bu durum Moğol istilasından sonra ve merkez Konya’dan uzaklaştıkça değişim göstermektedir. Bu süreçte geometrik süslemenin yerini bitkisel ve yazılı süsleme almıştır. Bitkisel süslemeler doğal hallerine yakın olarak plastik ifadesi yüksek ve daha çok yüksek satırlı zemin ve motif oyma teknikleri kullanılarak yapılmıştır (**Figür 9**).

Figür 6: Erzurum Ulu Cami (1179) Taç Kapı Sağ Yan Nişi

Figür 7: Aksaray Sultan Hanı (1229)

Figür 8: Kayseri Döner Kümbet (1275) Taç Kapı Yan Nişi

Figür 9: Sivas Gök Medrese (1271) Taç Kapı Yan Nişi

Açık Bölüm Taç Kapı Sağ Yan Nişi

Beylikler Dönemi Taç Kapı Yan Nişleri

Anadolu Selçuklu döneminin hemen ardından Anadolu topraklarında başlayan ve Anadolu'nun birçok bölgesinde kurulan beyliklerden oluşan Beylikler döneminde farklı özelliklere sahip yapılar ortaya konmuştur. Anadolu Selçuklu döneminin yenilikçi bir ardılı olarak günümüzdeki Konya, Karaman, Aksaray, Niğde ve Mersin gibi illerde hüküm süren Karamanoğulları döneminde de yan niş uygulamalarına sıkça yer verilirken diğer Anadolu Beylikleri yapılarındaki taç kapılarda bu uygulamaya yer verilmiştir.

Karamanoğulları hüküm sürdüğü bölgede Anadolu Selçuklu döneminin mimari ve süsleme mirasını taşıyarak ve topraklarının etrafında yer alan komşu kültürlerden de etkilenerek yeni formlar meydana getirmiştir. Bu yeni formlar arasında, hüküm sürdüğü toprakların güneydoğusunda yer alan Memluklerden etkilenerek ortaya koyduğu dar ve yüksek taç kapılar ve bazı süsleme unsurları dikkati çeker (Şaman Doğan, 2006: 131-149). Karamanoğulları taç kapı ve süsleme formlarında bazı değişiklikler yapsa da yan niş uygulamasında fazla bir değişiklik yapmamıştır (**Figür 10**). Genellikle medreselerde ve Hüdavent Hatun Türbesi'nde karşımıza çıkan yan nişler tıpkı Anadolu Selçuklu döneminde de kullanıldığı gibi saçak, alınlık, pano, kavsara kuşatma kemeri, kavsara, çerçeve, niş ve sütunçe birimlerinden oluşmaktadır. Yine bu dönemde yapılan türbelerde de yan niş uygulamaları karşımıza çıkarken, burada da yan nişler kavsara ve niş birimlerine sahip olacak şekilde yapılmıştır (**Figür 12**).

Karamanoğulları döneminde yan nişler yine dönemin süsleme anlayışına uygun bir süsleme düzenine sahiptir. Anadolu'nun Moğollar tarafından gerçekleştirilen istilasından sonra görülen süslemedeki form ve kompozisyon değişikliği bu dönemde de varlığını göstermektedir. Süslemeler genel olarak bitkisel kompozisyonlardan oluşurken, Niğde Ak Medrese taç kapı yan niş panolarında olduğu gibi geniş alanların dolgulanmasında da geometrik süslemelere yer verildiği görülmektedir (**Figür 11**).

Figür 10: Karaman Hatuniye Medresesi (1382) Taç Kapı Sol Yan Nişi

Figür 11: Niğde Ak Medrese (1409-1410) Taç Kapı Sağ Yan Nişi

Figür 12: Hüdavent Hatun (1312-1313) Taç Kapı Sağ Yan Nişi

Anadolu'daki diğer Beyliklere ait taç kapılarda yan niş uygulamasına İlhanlı yapılarından olan Yakutiye Medresesi (1310), Saruhanoğulları yapılarından Manisa Ulu Cami (1366) ve Mentешеoğulları

yapılarından olan Balat İlyas Bey Cami (1404) gibi yapılarda rastlanılmaktadır. Erzurum'daki İlhanlı etkilerinin yoğun olduğu 14. Yüzyılda inşa edilen bu yapının taç kapı geçidi kenarlarında da tıpkı Anadolu Selçuklu geleneklerine göre yapılmış yan nişler bulunmaktadır (**Figür 13**). Erken Osmanlı döneminde inşa edilen Bursa Ulu Cami (1396-1400), Bursa Yeşil Cami (1419) ve 1437-1447 yılları arasında yapılmış olan Edirne Üç Şerefeli Caminin harim giriş kapılarında Osmanlı döneminin erken dönem için taç kapı yan niş uygulamaları görülmektedir (**Figür 14**). Erken Osmanlı yapılarında küçük çaplı yapılarda yan niş uygulamaları sıkça tercih edilmezken, bu süreçten sonra başlayan Klasik Osmanlı dönemi yapılarında neredeyse tüm taç kapılarında görülen yan niş uygulamaları, 1665 yılında tamamlanan Eminönü Yeni Cami'ye kadar devam etmiştir. Klasik Osmanlı döneminin mimari ahenginin sonuna gelindiği, klasik yapıların ortadan kalktığı (Baş, 2013: 205) bu dönemin ardından başlayan Geç Osmanlı dönemi mimarisinde düşünce akımlarının mimariye yansınmasıyla birlikte mimari formların değişimi sonucu taç kapılarında form özellikleri değişmiş bu süreçte yan nişlere pek yer verilmemiştir.

Figür 13: Erzurum Yakutiye Medresesi (1310) Taç Kapı Sağ Yan Nişi

Osmanlı Dönemi Taç Kapı Yan Nişleri

Klasik Osmanlı dönemindeki yan nişler, Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemindeki yan nişlerden başta mermer malzeme kullanım farkı ile karşımıza çıkmaktadır. Önceki dönemlerde en çok tercih edilen malzeme yöresel kesme taş iken, Osmanlı döneminde özellikle selatin camileri başta olmak üzere doğrudan mermer malzeme kullanımı tercih edilmiştir. Klasik Osmanlı dönemi yan nişlerinde genellikle pano, kavsara ve niş birimleri tercih edilirken, saçak, kavsara kuşatma kemeri ve sütunçe uygulamasına fazla yer verilmemektedir.

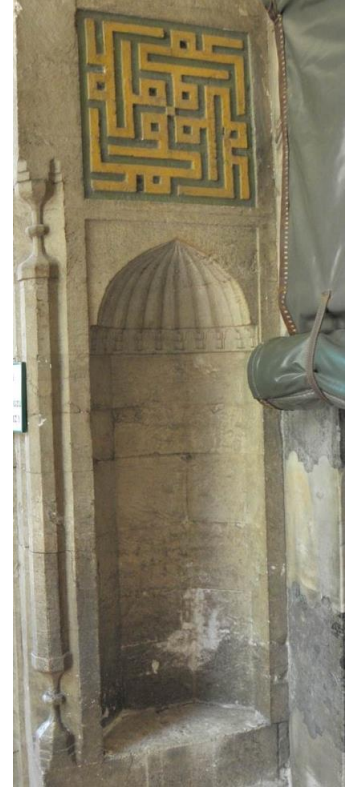
Klasik Osmanlı döneminde inşa edilen yapı taç kapı yan nişlerinde süsleme uygulamaları dönemin anlayışına uygun olarak çok fazla süslemeye sahip olmamakla birlikte, mevcut süslemeler daha çok panolarda yazılı levhalar ve yazı kuşakları, kavsara köşeliklerinde gülbezeklerde veya kabaralar şeklinde karşımıza çıkmaktadır (**Figür 14, Figür 15, Figür 16**).

Figür 14: Edirne Üç Şerefeli Cami (1437) Taç Kapısı Sol Yan Nişi (Ali Baş, 2023)

Figür 15: Süleymaniye Cami (1551) Avlu Taç Kapısı Sol Yan Nişi

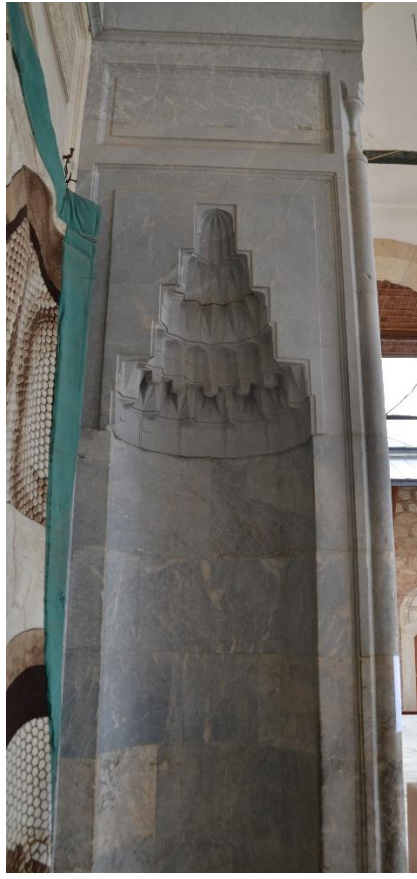
Figür 16: Haseki Külliyesi Cami (1551) Taç Kapısı Sol Yan Nişi (Ali Baş, 2023)

Osmanlı Dönemi mimarisi taç kapılarında da çokça kullanılan yan nişler hem başkent olan İstanbul'da hem de taşrada inşa edilen külliye birimlerinde ve müstakil cami, medrese ile türbe gibi yapılarda da taç kapılarda tercih edilen bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da Amasya Bayezid Paşa Cami (1414), Afyon'da Gedik Ahmet Paşa Cami (1475) (Karademir, 2017: 497) (**Figür 17**), Konya Sultan Selim (Süleymaniye) Cami (1563), Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi Cami (1576) (**Figür 18**) gibi yapıların taç kapıları karşılıklı olarak konumlandırılmış yan nişlere sahiptir.

Klasik Osmanlı dönemini takiben başlayan Geç Osmanlı Mimarisi döneminde de Klasik dönem geleneğinin kısmen sürdürüldüğü örnekler karşımıza çıkar. Bu örneklerden biri 18. yüzyılda inşa edilmiş olan Hekimoğlu Ali Paşa adına yapılan Hekimoğlu Camidir. Geç dönemde değişen mimari üslubun aksine Hekimoğlu Cami (1734-1735) Klasik dönem özelliklerini yansıtırken taç kapının geçit kısmına da yan nişleri uygulamıştır. Klasik dönemde daha az süsleme ile karşımıza çıkan yan nişler geç dönem yapısı olan bu camide kavsara köşelikleri ve çerçevelerindeki bitkisel süslemeyle istisna örneklerden biri olarak karşımıza çıkar (**Figür 19**). Geç Osmanlı mimarisinde farklılaşan sanat ve kültür ortamında mimari yapıların giriş cephelerindeki uygulamalar da değişmeye başlamıştır. Bu süreçte yan nişlerin kullanım tercihinin azaldığını görmekteyiz.

Figür 17: Gedik Ahmet Paşa Cami (1475) Taç Kapı Sağ Yan Nişi (Karademir, 2017: 505)

Figür 18: Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi Cami (1576) Taç kapı Sağ Yan Niş

Figür 19: Hekimoğlu Ali Paşa Cami (1734-1735) Taç Kapı Sağ Yan Nişi (Ali Baş, 2023)

Türklerin Anadolu'ya girişinden itibaren devam eden süreçte, Türkler fethettikleri her bölgede yürüttükleri iskân politikası sonucunda zengin bir kültürel alt yapı oluşturmuştur. Bu zengin kültür sayesinde ve İslam inancının da etkisiyle farklı türde yapılar inşa etmişlerdir. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde inşa edilen yapılarda en çok dikkat çeken öğeler her zaman taç kapılar olmuştur. Taç kapılar dışarıdan bakıldığında yapıların ihtişamını arttıran ve aynı zamanda yapıların kimliklerini oluşturup, içeriye davet ettiren mimari öğelerdir. Taç kapılardaki uyum içerisinde yapılan süsleme kompozisyonları bazen farklı sembolik ve simgesel anlamlar ifade etse de bazen de dönemin estetik geleneğinin yansıması şeklinde olmuştur. Taç kapıların sahip olduğu bu estetik olgu, taç kapıların iç kenarlarında yer alan ve saçak, mukarnaslı ya da tonozlu kavsara, köşe sütunçeleri, kavsara kuşatma kemeri, çerçeve ve silmeleriyle bazen kendilerinin küçültülmüş birer kopyası şeklinde izlenen yan nişlere de yansımıştır. Bu durum Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminde inşa edilen yapılarda en belirgin şekliyle izlenebilmektedir.

Türkler öncesi Anadolu ve Anadolu önceki Türk-İslam medeniyetlerinde cephelerde karşımıza farklı sebeplerle yapılmış niş birimleri çıkarken adeta taç kapıların olmazsa olması süsleme ögesi olan yan niş uygulamaları görülememektedir. Yan nişleri taç kapıların birer unsuru olarak görmeye başladığımız dönem Anadolu Selçuklu dönemi mimarisidir, bu nedenle biz bu yan nişlere Anadolu Selçuklularının türetmiş olduğu bir süsleme uygulaması diyebiliriz. Anadolu Selçuklularından önce görülmemeyen yan niş uygulamaları bu dönemden sonra Anadolu Beylikleri ve Osmanlı mimarisi dönemlerinde görülmesi bunu bir Anadolu Selçuklu geleneğinden Anadolu geleneğine dönüşmesine neden olmuştur.

Anadolu'da Türk döneminde inşa edilen yapıların taç kapılarında birbirine bakışık olarak yapılan yan nişler genellikle taç kapının taştan olan inşa malzemesi ve süsleme olgusuyla uyumluluk göstermektedir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde yan nişlerdeki süslemeler çoğunlukla geometrik

ve bitkisel kompozisyonlarla oluşurken, yazılı süslemeye daha az rastlanılır. Süslemeler oluşturulurken oyma ve kazıma olarak iki farklı teknik kullanılmıştır. Osmanlı dönemi mimarisinde karşımıza daha çok mermer malzemeden yapılmış yan nişler çıkmaktadır. Bu dönemde yan nişlerde çok fazla süsleme görülmemekle birlikte genellikle alınlık veya pano birimlerinde yazılı süslemelere ve kavsara köşeliklerinde geometrik ya da bitkisel süslemeli gülbezek veya kabralara yer verilmiştir. Yan nişler buldukları cephede zemine yarım daire veya çokgen planlarla yerleşmektedir. Bu iki plan dışında dilimli yan niş uygulamaları da bulunurken bunlar Sivas Gök Medrese, Erzurum Çifte Minareli Medrese Taç Kapı yan nişlerinde görülür. Yan nişlerin niş kısımlarını genelde yarım kubbe formları, istiridye formları ya da mukarnaslar örtmektedir. Taç kapı ve mihraplara tip olarak benzerlikler gösteren yan nişler tipolojik olarak aynı ölçüde değerlendirilebilir bir durumdadır. Yan nişlerde tıpkı mihrap ve taç kapılar gibi ters “U” formunda çerçevelerle kuşatılmakta, genellikle mukarnas olmak üzere istiridye ve yarım kubbelerle örtülmekte, kavsara kuşatma kemerleri ve köşeliklere sahip olabilmektedir.

Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde inşa edilen yapıların taç kapı yan nişleri dikkatle incelediğinde bunların genel olarak taç kapı iç kenarlarındaki ağır görünümü ortadan kaldırılmak amacıyla estetik kaygılarla yapıldığı anlaşılmaktadır. Yine yan nişler, taç kapı ve mihrapların küçültülmüş tiplerine benzerken, bu öğelerde her döneme ait teknik ve süsleme farklılıkları da görülmektedir. Anadolu Selçuklu dönemi mimarisinde sıkça tercih edilmeye başlanılan bu uygulama benzer tip ve özelliklerle Beylikler döneminde ve Osmanlı Dönemi mimarisinde de tercih unsuru olmaya devam etmiştir. Yan nişlerin form ve plan özellikleri bizleri dönemsel farklılıklara götürmezken biz bu dönem ayrımını sadece süsleme üzerinde izleyebilmekteyiz.

Çalışmamızı Anadolu Selçuklu Mimarisinin devamı niteliğindeki Anadolu Beylikler dönemi yapılarındaki yan niş mevcudiyetini ve daha sonrasında Osmanlı Mimarisi dönemleri içerisindeki yan niş mevcudiyetini genel ana hatlarıyla gösterip sunmuş bulunmaktayız. Amacımız Anadolu coğrafyasında Türk Mimarisinde oldukça tercih edilen bu yan niş uygulamasının tüm dönemlerde varlığını sunmak ve Anadolu Selçuklu döneminden sonra detaylarıyla yapılacak bir çalışmanın ön hazırlığını ve ana hattını oluşturmaktan ibarettir.

Kaynakça

- Baş, A. (2013). Osmanlı Sanatında Ahenk. 6. *Dini Yayınlar Kongresi – İslam, Sanat ve Estetik*, 6, 199-212.
- Bayburtluoğlu, Z. (1978). Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni, *Vakıflar Dergisi*, 11, 67-104.
- Britannica Site Tarama* (t.y.). 27 Ağustos 2021 tarihinde <https://www.britannica.com/technology/niche-architecture> adresinden erişildi.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çakmak, Ş. (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taç Kapılar: 1300-1500*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çaycı, A. (2017). *İslam Mimarisinde anlam ve Sembol*. Konya, Palet Yayınları.
- Depositphotos Site Tarama* (t.y.). 28 Kasım 2021 tarihinde <http://str.depositphotos.com/83306500/stock-photo-the-mithridates-and-mazeus-gate.html> adresinden erişildi.
- Fidan, M. A. & Baş, A. (2022). Karamanoğlu Medreselerinde Taç Kapı Yan Nişleri. *SEFAD*, 47, 199-218.
- Hasol, D. (1975). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul, Yem Kitabevi.
- Karademir, M. (2016). Mimar Sinan dönemi camilerinde taç kapı tasarımı. *SUTAD*, 40, 299-314. doi: 10.21563/sutad.270384
- Karademir, M. (2017). Afyon Gedik Ahmet Paşa Cami Taç kapısı. *SEFAD*, 38, 493-506.
- Mutlu, B. (1996). *Mimarlık Tarihi Ders Notları*. Ankara, Mengitan Matbacılık.
- Naumann, R. (2019). *Eski Anadolu Mimarlığı*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, S. (1966). *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şaman Doğan, N. (2006). Kültürel Etkileşim Üzerine: Karamanoğulları-Memlûklü Sanatı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23-1, 131-149.
- Turani, A. (1975). *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Toplum Yayınevi.

- Ünal, R. H. (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu – Türk Mimarisinde Taç Kapılar*. İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları.
- Vikipedia Site Tarama (t.y.). 19 Ağustos 2021 tarihinde [https://tr.wikipedia.org/wiki/Apsis_\(mimarlar%C4%B1k\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Apsis_(mimarlar%C4%B1k)) adresinden erişildi.
- WowTurkey Site Tarama (t.y.). 28 Kasım 2021 tarihinde <http://wownturkey.com/forum/viewtopic.php?t=12387&start=80> adresinden erişildi.
- Yılmaz, M. (2015). *Sanatın Felsefesi, Felsefenin Sanatı*. Ankara, Ütopya Yayınları.